

איתור עקבות

נקודת מוצא מרכזית בלימוד של הקשר בין מדעי כדור הארץ למקרא הוא זיהוי המקומות שבהם התרחשו האירועים המתוארים. בזיהוי זה עסקו רבים מחוקרי הגאוגרפיה המקראית, ביניהם: אשתורי הפרחי (1280-1355), יהוסף שווארץ (1804-1865), שמואל קליין (1886-1940), יהודה אליצור (1911-1997), יהודה קיל (1916-2011) ובימינו יואל אליצור, ואין כאן הכוונה להרחיב, אלא רק לציין את היסודות לזיהוי המקומות.

טם מקראי ודאי

יש מקומות שלגביהם השם המקראי ברור וקובע את השם לדורות, כמו למשל ים המלח: "כַּל-אֶלֶה, חָבְרוּ, אֶל-עַמְק, הַשְּׂדִים: הוּא, יַם הַמֶּלַח" (בראשית יד, ג). אין כל ערעור בין כל החוקרים מהו ים המלח.

טם מקראי טנטמר כטם ערבי

מקומות מקראיים ששמן נשמר, ולאחר זמן רב התיישבו שם ערבים והם שימרו את השם המקראי במדויק או בצליל קרוב. נביא כאן רק מעט דוגמאות להמחשה: בית דגן בנחלת שבט אשר (יהושע יט, כז) נשמר בשם הכפר הדרוזי בית ג'אן. רמה בנחלת שבט אשר (יהושע יט, לו) נשמר בשם הכפר הדרוזי רמה. כבול בנחלת שבט אשר (יהושע יט, כז) נשמר בשם הכפר הערבי כבול. יש כמובן עשרות דוגמאות נוספות.

טם טבטסורת

אלו מקומות שלגביהם המקור המקראי אינו ברור חד משמעית, אך קיימת מסורת רציפה באשר למקום, כמו למשל ירושלים או שכם.

הטיעון של מסורת יכול לעורר לעתים סימני שאלה על המיקום המדויק. המקום אותו משמרת המסורת כמקום קבר רחל אינו תואם את הסיפור המקראי המתאר את קברה של רחל בצפונה של ירושלים בתחום נחלת בנימין: "קָבְרַת רְחֵל בְּגִבּוֹל בְּנִימִן" (שמו"א י, ב), ואין ספק שגבול בנימין הוא מצפון לירושלים. לכן הרמב"ן לפני שעלה לארץ ממקם את קבר רחל מצפון לירושלים. לאחר שעלה לארץ הוא כותב: "ועכשו שזכיתי ובאתי אני לירושלים, ... ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה". אז גילה את המקום המוחזק עד ימינו כקבר רחל שליד בית-לחם, אבל אתר זה סותר לחלוטין את פירושו הראשון שכברת דרך פרושו דרך ארוכה, ולכן כתב: "והנה ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית-לחם

אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש וגם דברי מנחם (שהביא רש"י במקום) בטלים". שיבוש במסורת משתמע גם מהמחלוקת התלמודית (סוטה לג, ב) ביחס למיקומם של הר גריזים והר עיבל.

תנו רבנן: "הלא המה בעבר הירדן" - מעבר לירדן ואילך דברי רבי יהודה.

"אחרי דרך מבוא השמש" - מקום שחמה זורחת.

"בארץ הכנעני היושב בערבה" - אלו הר גריזים והר עיבל שיושבין בהם כותיים.

"מול הגלגל" - סמוך לגלגל.

"אצל אלוני מורה" - שכם. ולהלן הוא אומר ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה. מה אלון מורה האמור להלן שכם אף כאן שכם.

תניא אמר רבי אלעזר ברבי יוסי בדבר זה זייפתי ספרי כותיים אמרתי להם זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום שאתם אומרים אלוני מורה שכם אף אנו מודים שאלוני מורה שכם אנו למדנוה בגזרה שוה אתם במה למדתום.

רבי אלעזר אמר: "הלא המה בעבר הירדן" - סמוך לירדן.

ובתלמוד הירושלמי (סוטה ז, ג) כתוב:

"אחרי דרך מבוא השמש" - מקום שהחמה זורחת.

"בארץ הכנעני היושב בערבה מול הגלגל אצל אלוני מורה" - זה הר גריזים והר עיבל שבין הכותים דברי רבי יהודה.

רבי אליעזר אומר אין זה הר גריזים והר עיבל של כותים

שנא' "הלא המה בעבר הירדן" - מן הירדן ולהלן.

"אחרי דרך מבוא השמש". מקום שהחמה שוקעת.

"בארץ הכנעני" אילו בין החוי.

"היושב בערבה" אילו בין ההרים.

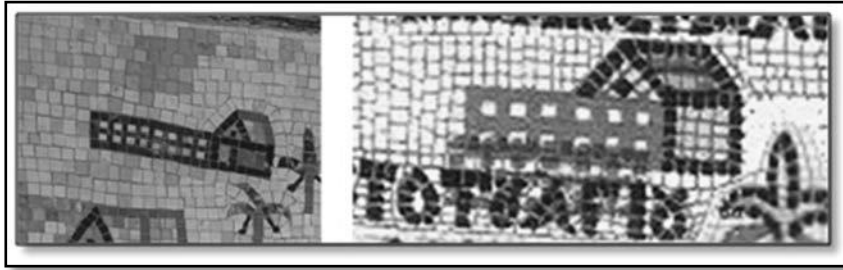
"מול הגלגל" אין כאן גלגל.

"אצל אלוני מורה". אין כאן אלוני מורה.

מה מקיים ר' אלעזר הר גריזים והר עיבל? שתי גבשושיות עשו וקראו זה הר גריזים וזה הר עיבל.

ויכוח תלמודי זה "עבר" דרך ר' אבהו לאוסביוס איש קיסריה שכתב את "אונימסטיקון" (אוסף שמות מקומות ויישובים בארץ), ולכן ציין שני זוגות מקומות בתור הר גריזים והר עיבל - זוג אחד סמוך לשכם וזוג שני סמוך לנהר הירדן. ה"אונימסטיקון" היה בידי האומנים שיצרו את מפת מידבא, ולכן במפה זו "מופיעה" המחלוקת התלמודית: "גריזין" ו"עיבל": שתיים מפסגות ההרים התוחמים את הבקעה ממערב ליריחו, "טור גריזין" ו"טור עיבל" בסמוך לשכם (בשמה הרומי "ניאפוליס"). ראו איור 1.2.

בגלגל מופיעות 16 אבנים (איור 1.3 בצד שמאל).



איור 1.3: צד ימין – הגלגל במפת מידבא המקורית (צל הרים, ח"ת); צד שמאל – הגלגל במפת ההעתק שבעכו.

טינויי נוף

בעיה נוספת המתעוררת במקומות שבהם יש דינמיקה מהירה בתהליכים מורפולוגיים היא, שהנוף בימינו שונה מהנוף שהיה בזמן התרחשות האירוע המקראי. מקומות אלה הם בעיקר נופי נחלים ואזורי החוף. למשל המקרא מתאר את גבולות הארץ "וְהָיָה לְכֶם פְּאֵת-נֶגֶב מִמִּדְבַּר-צֹן עַל-יַדֵי אֲדוֹם וְהָיָה לְכֶם גְּבוּל נֶגֶב מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח קְדָמָה" (במדבר לד, ג). הקצה הדרומי של ים המלח השתנה בעשרות השנים האחרונות בעשרות קילומטרים, אי לכך לשם הגדרת גבולות הארץ בכלל וקצה ים המלח בפרט, חשוב להבין ולהכיר את המורפולוגיה שהייתה קיימת בזמן המקרא.